

The Historical Construction of the Term “Mother Tongue” and Its Opposition to “National Language” in Language Policy

Adel Mohammadi¹

Abstract

The present study investigates the historical and discursive construction of the term “mother tongue” and its opposition to the concept of “national language” within the framework of language policy. Employing a mixed-methods design, it integrates qualitative and quantitative analyses. The qualitative phase draws on Critical Discourse Analysis, while the quantitative phase utilizes quantitative content analysis. The dataset consists of 300 texts, including official documents and media statements by Iranian authorities, collected through purposeful sampling and library research between 2013 and 2024. The findings indicate that the dominant discourse reinforces and institutionalizes the national language through a monolingual ideological framework, while concurrently marginalizing other languages under the label of “mother tongue.” This discursive opposition is not driven solely by linguistic factors at the micro level; rather, it is shaped by macro-level, nonlinguistic dynamics such as power relations and hegemonic structures in language policy. These dynamics contribute to the exclusion and suppression of non-dominant languages from official domains.

Keywords: mother tongue, national language, language policy, critical discourse analysis, monolingual ideology

Extended Abstract

1. Introduction

The expression mother tongue is one of the most widely circulated linguistic terms in both formal and informal discourse. Although it carries affective and seemingly neutral connotations, it is rooted in historical and ideological layers associated with marginality, gendered symbolism, and linguistic hierarchies. These meanings have been reinforced through oppositions constructed in language policy, where terms such as national, official, or standard language are elevated while other linguistic varieties are relegated to categories such as

---

1. PhD in Linguistics, National Language Institute Researcher, Tehran, Iran
(Adel.m223@gmail.com)

local, indigenous, or vernacular. Within Critical Discourse Analysis (CDA), language is viewed as a medium through which ideology, power, and domination are reproduced. The binary between mother tongue and national language thus functions as a mechanism of legitimizing one linguistic variety while discursively marginalizing others. This study addresses the problem of how the term mother tongue often taken for granted in previous scholarship operates as a historically constructed category that acquires ideological force through its opposition to national language. By tracing its conceptual development across religious, nationalist, and colonial discourses, the study aims to reveal how mother tongue becomes a discursive tool within modern language policies.

2. Theoretical Framework

From a discourse-oriented approach, language policy is shaped within institutional, historical, and political contexts that rationalize dominant ideologies (Reisigl & Wodak, 2009). Language hierarchies are constructed through discourses that promote one language as the national or legitimate code, while others are framed as secondary or marginal (Tollefson, 1991). In CDA, the opposition between the national and the mother tongue is therefore interpreted as a relation of symbolic power. National language is portrayed as a unifying and official medium, whereas mother tongues gradually lose prestige and are confined to non-official spheres.

Mother tongue has also been progressively removed from educational domains through what Skutnabb-Kangas (2000) describes as subtractive education, in which learning the official or foreign language occurs at the expense of maintaining the first language. The rise of nationalism intensified this hierarchy, as modern nation-states constructed a national language as a central symbol of identity and authority (Willard, 2001). In the Iranian context, policies of Persian linguistic homogenization have historically marginalized minority languages. This process, documented in media and intellectual discourse since the Pahlavi period, produced a discursive opposition that elevated Persian as the national language while relegating other languages to the private or local sphere.

The historical origins of the term mother tongue are also ideologically charged. Medieval evidence suggests that mother tongue referred to the vernacular, associated with the domestic and feminine sphere, while father tongue referred to Latin, associated with authority and literacy (Kluge, 1967; Ilich, 1981). This gendered distinction reflects the social structure of medieval Europe, where women were excluded from formal learning. Early meanings of mother tongue therefore conveyed inferiority rather than affection or identity (Haugen, 1991). Due to conceptual inconsistencies,

linguists prefer the term first language (L1), which avoids ideological and gendered implications. In multilingual countries such as India or Kenya, mother tongue may refer not to early-acquired language but to ethnic affiliation, further illustrating its ambiguous nature.

Terms such as national, standard, and official language similarly carry ideological rather than linguistic meanings. Historically, national languages were institutionalized through coercion and colonial expansion, as seen in the suppression of Gaelic in Ireland, Breton in France, or Catalan in Spain (Anderson, 1983). Through Gramscian hegemony, such linguistic orders become naturalized; speakers gradually internalize the superiority of one language and the inferiority of others, even without direct coercion. Identity formation through language is fluid, situational, and discursively constructed (Hall, 1996; Bucholtz & Hall, 2005). Linguistic identity emerges from the multiplicity of codes individuals use, making fixed or essentialist notions of identity analytically unstable. This view challenges frameworks that equate mother tongue with a singular and stable linguistic identity.

3. Methodology

This study adopts a mixed qualitative–quantitative design within the CDA framework to examine the opposition between mother tongue and national language in Iranian language policy discourse. Data consist of headlines, sentences, and textual excerpts from official documents and media sources published between 2013 and 2024. Purposeful sampling was based on relevance to the two focal terms and their discursive salience. Lexical searches were conducted across digital archives, news databases, scholarly platforms, the Parsijoo engine, and a corpus of 300 official and educational documents, following large-scale methodologies used in previous research (Mohammadi 2023/2024). Triangulation ensured analytic reliability.

4. Discussion and Results

The quantitative analysis of 300 texts shows that both terms mother tongue and national language appear with high frequency from 2013 to 2024, with mother tongue consistently appearing more often. Its recurrence peaks annually around International Mother Language Day. This pattern indicates heightened discursive sensitivity and ongoing ideological negotiation. After 2018, both terms stabilize as central components of Iranian language policy discourse. The higher frequency of mother tongue suggests increasing contestation and public engagement with linguistic rights and diversity.

5. Conclusions

The findings show that mother tongue is not a neutral linguistic term but a historically and ideologically constructed category shaped by gendered, nationalistic, and colonial discourses. In Iranian policy discourse, mother tongue is framed as emotional, regional, and culturally local, while national language (Persian) is portrayed as standardized, scientific, and legitimate. This framing legitimizes the dominance of Persian in education and administration while marginalizing minority languages. Although mother tongue appears frequently in public discourse, its usage is often symbolic rather than policy-oriented. The opposition between mother tongue and national language is therefore rooted in extralinguistic ideologies of homogenization and state-building. A shift toward multilingual policy frameworks is essential for strengthening linguistic justice, social cohesion, and cultural inclusion in a multilingual society.

Select Bibliography

- Anderson, B. *Imagined Communities*. London and New York: Verso, 1983.
- Ansaldò, U. *Identity alignment and language creation in multilingual communities*. *Language Sciences*, 2010, 32: 615-623.
- Bechhofer, F. McCrone, D. Kiely R. & Stewart, R. Constructing National Identity: Arts and Landed Elites in Scotland. *Sociology*, 1999, 35(1): 195-199.
- Blommaert, J. *Discourse: A critical introduction*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005.
- Bloomfield, L. *Language*. New York, NY: Henry Holt and Company, 1933.
- Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Brubaker, R. & Cooper, F. Beyond “Identity”. *Theory and Society*, 2000, 29(1): 1-47.
- Ghafar-Samar, R., Mokhtarnia, Sh., Akbari, R., & Kiani, G. “Linguistic Ideology in Language Education: The Position of Mother Tongue in Learning and Using English in Iran.” *Foreign Languages Linguistic Research*, 2013, 3(2): 243–262. [In Persian].
- Mohammadi, A. “Examining Accent Discrimination in the Media Based on Racial–Linguistic Ideologies.” *Linguistic Essays*, 2025. Retrieved from https://lrr.modares.ac.ir/article_24004.html
- Mohammadi, A. *Misconceptions About Language*. Stockholm: 49Books, 2023. [In Persian].
- Mohammadi, A. Analysis of Common Metaphors Surrounding Linguistic Diversity in the Minds of Social Actors. *Literary Discourse Analysis*, 2025, 2(3): 101-123. [In Persian] doi: 10.22034/lda.2025.143402.1042.

Yarigholi, B. and Monsefi, R. Investigating the Concept of Mother Tongue in the Educational Documents and Examining its Manifestation in Society Based on the Critical Discourse Analysis Approach. *Language Research*, 2024, 14(2): 131-160. [In Persian] doi: 10.22059/jolr.2024.362434.666850.

How to cite:

Mohammadi A. The Historical Construction of the Term “Mother Tongue” and Its Opposition to “National Language” in Language Policy. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*. 2025; 1(19): 81-104. DOI:10.22124/plid.2025.30852.1718

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۶
صفحات: ۸۱-۱۰۴

برساخت تاریخی اصطلاح «زبان مادری» و تقابل آن با «زبان ملی» در سیاست زبانی

عادل محمدی^۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی خاستگاه تاریخی و گفتمانی به اصطلاح «زبان مادری» و نحوه تقابل آن با «زبان ملی» در سیاست زبانی انجام شده است. روش پژوهش ترکیبی از نوع کیفی - کمی است. در بخش کیفی، با بهره‌گیری از تحلیل گفتمان انتقادی به بررسی داده‌ها پرداخته می‌شود و در بخش کمی، از تحلیل محتوای آماری استفاده می‌گردد. داده‌ها برگرفته از ۳۰۰ متن، اعم از اظهارات رسانه‌ای مقامات و اسناد رسمی در ایران‌اند که با شیوه کتابخانه‌ای در بازه زمانی سال‌های (۱۳۹۲-۱۴۰۳) به صورت هدفمند گردآوری شده است. یافته‌ها نشانگر آن است که گفتمان حاکم، زبان ملی را بر پایه ایدئولوژی تک‌زبانی برجسته و تثبیت می‌سازد و در مقابل، زبان‌های دیگر را تحت عنوان «زبان مادری» کم‌رنگ و به حاشیه می‌راند. این تقابل در سطح خرد صرفاً ریشه در عوامل زبانی محض ندارد؛ بلکه در سطح کلان، به عوامل فرازبانی مانند مناسبات قدرت، تسلط گفتمانی و ایدئولوژی زبان معیار در سیاست زبانی گره خورده است که به حذف و طرد زبان‌های دیگر از حوزه‌های رسمی دامن می‌زند.

واژگان کلیدی: زبان مادری؛ زبان ملی؛ سیاست زبانی؛ تحلیل گفتمان انتقادی؛ ایدئولوژی تک‌زبانی.

۱- مقدمه

یکی از اصطلاحات رایج که در محافل رسمی و غیررسمی بر سر زبان‌ها افتاده است، «زبان مادری» است؛ واژه‌ای که در نگاه نخست، بار معنایی عاطفی و زیباپسندی دارد؛ اما در پس خود بار ایدئولوژیکی نهفته همچو «جنسیت‌زدگی» و «حاشیه‌بودگی» دارد که بر ساخت تاریخی گفتمان‌هایی است که با ساختن اصطلاحاتی نظیر «زبان ملی»^۱، «زبان استاندارد»^۲، «زبان مشترک»^۳، «زبان رسمی»^۴ آن را با عنوان «زبان محلی، زبان بومی» و... فروبکاهند. تقابل و دوگانه‌سازی این اصطلاحات غیرزبان‌شناسانه و غیرعلمی، امری ایدئولوژیک است؛ زیرا سیاست زبانی در برخی از کشورها، با برجسته‌سازی یک زبان با عنوان «زبان ملی»، زبان‌های مادری را در آن کشور کم‌رنگ کرده و به حاشیه می‌راند.

در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی، زبان بستری برای بازتولید قدرت، ایدئولوژی و سلطه اجتماعی پنداشته می‌شود (Fairclough, 1989). از این دیدگاه، تقابل میان زبان مادری و زبان ملی را می‌توان بخشی از گفتمانی دانست که در آن، زبان رسمی به‌مثابه ابزار انسجام و اقتدار مشروعیت می‌یابد و زبان‌های غیررسمی یا مادری را به حاشیه می‌راند. دیدگاهی که پیامدهایی مخرب برای آموزش و عدالت زبانی دارد (Blommaert, 2005; Skutnabb-Kangas, 2000). بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که چگونه اصطلاح «زبان مادری» به‌مثابه یک برساخت تاریخی در تقابل با زبان ملی به ابزاری گفتمانی در سیاست زبانی بدل شده است؛ ابزاری که از یک سو نماد هویت ملی است و از سوی دیگر به صورت زیرپوستی زبان‌های مادری را حذف می‌کند. هدف پژوهش حاضر، واکاوی تاریخی، مفهومی و انتقادی اصطلاح «زبان مادری» و بازنمایی آن در سیاست زبانی معاصر ایران است که پرسشی اصلی را دنبال می‌کند: اصطلاح «زبان مادری» چگونه در بافت تاریخی و گفتمانی شکل گرفته و چه نقش ایدئولوژیکی در تقابل با زبان ملی در سیاست زبانی ایفا می‌کند؟

اصطلاح «زبان مادری» در این پژوهش به‌عنوان یک برساخت تاریخی و گفتمانی پنهان بررسی می‌شود؛ مفهومی که در اغلب مطالعات پیشین، بدون واکاوی ریشه‌های معنایی، تاریخی و ایدئولوژیکی آن، به‌مثابه واقعیتی زبانی پذیرفته شده است. از این جهت، تحقیق حاضر با رویکردی تحلیلی و انتقادی، ریشه و سیر تحول مفهومی «زبان مادری» را در بستر گفتمان‌های مذهبی، ملی‌گرایانه، استعمارگرایانه و زبان‌شناختی بررسی می‌کند و نشان

-
1. National language
  2. Standard language
  3. Common language
  4. Official language

می‌دهد که این اصطلاح چگونه در سیاست‌های زبانی در تقابل با اصطلاح‌هایی همچون «زبان ملی» به حاشیه رانده شده‌است. بدین‌سان، پژوهش حاضر با تکیه بر واکاوی تاریخی و گفتمانی، دیدگاهی نوین در مطالعات زبان و سیاست زبانی می‌گشاید.

۲- پیشینه پژوهش

کلوگه^۱ (1967) اصطلاح زبان مادری را از منظر تاریخی و ساخت‌واژی تحلیل نمود و نشان داد که این اصطلاح به متون قرون وسطی بازمی‌گردد. ایلچ^۲ (1981) به منشأ ایدئولوژیک اصطلاح «زبان مادری» اشاره می‌کند و آن را مرتبط با مفهوم (مادر کلیسا^۳) می‌داند. به باور وی، کاربرد اصطلاح «زبان مادری» در گفتمان آموزشی و دینی اروپای قرون وسطی به نوعی برآمده از نگاه کلیسا به خود به‌عنوان «مادر» معنوی مؤمنان است. در نهایت، زبان مادری به‌گونه‌ای تاریخی بازتعریف شده و از معنای اولیه خود فاصله گرفته‌است؛ به‌طوری‌که آنچه در نظام‌های آموزشی به‌عنوان زبان مادری آموزش داده می‌شود، اغلب با زبان واقعی زندگی روزمره و تجربه زیسته افراد، به‌ویژه در جوامع چندزبانه تفاوت بنیادین دارد. هاوگن^۴ (1991) نیز می‌گوید این اصطلاح در بیشتر زبان‌های اروپایی آن‌قدر رایج شده‌است که به‌ندرت منشأ یا تاریخچه آن در نظر گرفته می‌شود. در گذشته، زبان مادری در برابر زبان‌های رسمی و نخبگان (مانند لاتین در اروپا) قرار گرفت؛ اما با شکل‌گیری دولت - ملت‌ها، به‌تدریج به‌عنوان نشانه‌ای از هویت ملی و فرهنگی تثبیت شد.

ییلدیز^۵ (2011) سیر تحول اصطلاح زبان مادری را در تاریخ‌نگاری‌های ایدئولوژیک دنبال می‌کند که با اهداف سیاسی شکل گرفته‌است. ناتال^۶ (2023) در بررسی تاریخچه واژگان مرتبط با زنان نشان می‌دهد که اصطلاحاتی مانند «زبان مادری» تحت تأثیر ایدئولوژی‌های جنسیتی و فرهنگی شکل گرفته‌اند. او به ریشه لاتین این اصطلاح (lingua materna) اشاره می‌کند که به قرن دوازدهم بازمی‌گردد و در سیر تاریخ، معانی متفاوتی یافته‌است. دچاما^۷ (2024) می‌گوید اصطلاح «زبان مادری» یک ساختار تاریخی است و تعریف واحد و قابل قبولی برای آن وجود ندارد. وی با بررسی تاریخچه این اصطلاح نشان می‌دهد که این مفهوم همواره در تضاد با اقلیت‌های زبانی عمل کرده‌است.

1. Kluge
2. Illich
3. mater ecclesia
4. Haugen
5. Yildiz
6. Nuttall
7. Dechamma

پژوهش‌های ایرانی به بررسی مفهوم «زبان مادری» در زمینه‌های مختلف پرداخته‌اند و مطالعاتی که به‌طور خاص به منشأ و ریشه تاریخی آن بپردازد، به‌ندرت دیده می‌شود.

کرمی و صحرایی (۱۳۹۶) نگرش کنشگران آموزشی را نسبت به به‌کارگیری زبان مادری در آموزش و پرورش تحلیل می‌کنند. میری (۱۳۹۸) این اصطلاح را در پیوند با هویت ملی، تنوع زبانی و مسأله زبان ترکی بررسی می‌کند و آن را مفهومی سیاسی اجتماعی می‌داند. زرقانی (۱۴۰۰) نیز در زمینه ترجمه، نقش زبان مادری را در شکل‌گیری هویت فرهنگی بازنمایی می‌کند. اله‌مرادی و سیفالهی (۱۴۰۱) تأثیر آموزش به زبان مادری را بر انگیزه تحصیلی دانش‌آموزان مطالعه کرده‌اند. اصطلاح مذکور در پژوهش‌های غفارثمر و همکاران (۱۳۹۵)، یاری‌قلی و منصفی (۱۴۰۲)، عباسی و کرمی (۱۴۰۲) به‌مثابه مفهومی گفتمانی تحلیل شده که از چارچوب‌های ایدئولوژیک و سیاست‌های زبانی تأثیر می‌پذیرد.

محمدی (۲۰۲۳) بیشتر به تحلیل انتقادی اصطلاح «زبان مادری» پرداخته‌است و نشان داده که این مفهوم برخلاف تصور رایج، یک اصطلاح جنسیت‌زده است که در پیوند با گفتمان‌های قدرت، آموزش رسمی و زبان ملی شکل گرفته‌است. وی با رویکردی میان‌رشته‌ای، به ریشه‌های مفهومی و سیاسی این اصطلاح در غرب و تأثیر آن بر جوامع چندزبانه مانند ایران پرداخته. محمدی (۱۴۰۴) بیان می‌دارد که در سیاست‌های زبانی ایران، زبان ملی به‌عنوان معیار غالب، با عنوان لهجه معیار و استاندارد، سایر زبان‌ها را به حاشیه می‌راند، به‌ویژه در بازنمایی لهجه‌ها در رسانه‌ها. این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که زبان مادری در نظام آموزشی ایران صرفاً ابزار ارتباطی نیست، بلکه بار حقوقی، سیاسی و فرهنگی دارد.

برخلاف پژوهش‌های پیشین، پژوهش حاضر هم سطح تاریخی و گفتمانی اصطلاح زبان مادری و هم ابعاد کلان سیاست زبانی و ایدئولوژی زبان معیار را در تقابل با این اصطلاح بررسی می‌کند. بدین ترتیب، با تلفیق سطح خرد و کلان و بهره‌گیری از داده‌های گسترده رسانه‌ای و اسناد رسمی، پژوهش حاضر تصویری جامع‌تر از نقش زبان ملی و به حاشیه راندن زبان‌های به اصطلاح مادری ایران ارائه می‌کند.

۳- مبانی و مفاهیم نظری تحقیق

گفتمان به‌مثابه رویکردی به سیاست زبانی

گفتمان، صورتی از کردار اجتماعی^۱ است که در بافت‌های تاریخی - سیاسی نهادینه شده و بر ساختارهای کلان تأثیر می‌گذارد (Reisigl & Wodak, 2009). حتی چنین کردارهایی بر عقلانی-سازی ایدئولوژی‌ها و تصمیم‌گیری افراد تأثیر می‌گذارد. یکی از نمونه‌های چشمگیر تأثیر قدرت در سیاست زبانی، انتخاب آموزش زبان واسط انگلیسی^۲ در نظام‌های آموزشی چندزبانه است. این انتخاب بیانگر گفتمان غالبی است که مناسبات قدرت در بافت‌های مختلف شکل می‌دهد و رفته‌رفته طبیعی‌سازی می‌شود (Fairclough, 1989: 67, Fairclough, 1992). گفتمان حاکم بر سیاست‌های زبانی بازتاب‌دهنده مناسبات قدرت میان زبان‌هاست؛ به‌گونه‌ای که زبان ملی را برجسته می‌کند و سایر زبان‌ها را با نام‌های «زبان مادر»، «محلی» و «بومی» به حاشیه می‌راند (Tollefson, 1991). در تحلیل گفتمان انتقادی، تقابل زبان مادری و زبان ملی صرفاً یک تفاوت زبانی محض نیست، بلکه نشانگر مناسبات قدرت، تسلط گفتمانی و ایدئولوژی حاکم است. پس زبان ملی در گفتمان رسمی، به‌مثابه ابزار وحدت و مشروعیت سیاسی بازنمایی می‌شود، درحالی‌که زبان مادری اعتبار زبانی خود را از دست داده و در موقعیت غیررسمی قرار می‌گیرد. این دوگانه‌سازی به تبعیض زبانی و طرد زبان‌های مادری می‌انجامد.

۳-۱- زبان مادری در سیاست زبانی

در ماهیت ضمنی سیاست زبانی، زبان مادری به‌تدریج از فضای آموزشی حذف می‌شود (Spolsky, 2004: 39). اسکوتناپ - کانگاس (2000) این حذف پنهانی و تدریجی را «آموزش تقلیلی^۳» می‌نامد که در آن یادگیری زبان بیگانه به بهای از دست دادن زبان نخست صورت می‌گیرد. زبان مادری و زبان ملی محصول تاریخ خاصی از ملی‌گرایی مدرن است که در آن ایدئولوژی تک‌زبانی فارسی، منجر شده زبان‌های بلوچی، گُردی، ترکمنی و ... در نظام آموزشی کمرنگ شوند. این سیاست زبانی از دوره پهلوی اعمال شد و در دوره پهلوی دوم عباس اقبال آشتیانی آن را در مجله یادگار و روزنامه اطلاعات (۱۳۲۴) مطرح و باعث تقابل زبان ملی با زبان مادری شد (محمدی، ۲۰۲۳: ۱۵۰).

1. Social practice
2. English-medium Instruction
3. subtractive education

۳-۲- زبان مادری در تقابل با زبان ملی

اصطلاح «زبان مادری» حاصل ترجمه واژگانی از زبان‌های دیگر است. واژه‌های بومی «زبان» و «مادری» به ترتیب جای واژه‌های غیربومی «tongue/ language» و «mother» را گرفت است. چنین تصور می‌شود که کودک زبان نخست خود را از مادرش می‌آموزد؛ اما چنین اصطلاحی تا قبل از قرن ۱۲ میلادی رواج نداشته و در هیچ زبان باستانی یافت نمی‌شود (Cooper & Spolsky, 1991:73). کلوگه (1967) به این اصطلاح در اوایل سال ۱۱۱۹ میلادی اشاره کرده و ساخت آن را به زبان لاتین نسبت می‌دهد و می‌گوید که تمام نوشته‌های متفکران آن زمان به لاتین بوده‌است؛ احتمال دارد این واژه برگرفته از لاتین باشد و بعدها در سایر زبان‌ها رایج شده باشد. برای نمونه در زبان فرانسوی «langue maternelle»، در زبان اسپانیایی «lengua materna»، زبان ایتالیایی «lingua materna»، در زبان رومانیایی «limba materna» و... است.

پیش‌تر گفتیم این اصطلاح برگرفته از «مادر مقدس کلیسا^۱» بود؛ زیرا مراسم کلیسا به زبان لاتین بود؛ ولی وقتی راهبان برای مردم موعظه می‌کردند به زبان مادری آن مناطق سخن می‌گفتند تا مردم را به سمت کاتولیسیسم دعوت کنند (Ilich, 1981)؛ اما از دیدگاه گلوگه (1967) شواهد قرون وسطایی نشان می‌دهد که زبان پدری را با لاتین و زبان مادری را با زبان بومی معرفی می‌کردند و چنین تمایزی بیانگر یک نظم جنسیت‌زده بود که در آن آموزش و سواد در انحصار مردان و جایگاه زنان در پرستاری از نوزادان و خانه‌داری تنزل یافته بود. از این رو، به نظر می‌رسد که این تمایز در جامعه دوزبانه‌ای به وجود آمد که زبان زنان را فرودست و زبان مردان را فرادست می‌شمارد.

به باور تاوینیوس نویسندگان قرون وسطی بر این باور بودند که طبیعت زن برای آموزش ساخته نشده‌است و تنها طبیعت مرد دارای استحکام، قدرت، نظم و توان لازم است تا فرهنگ را منتقل کند و از این طریق روح کودک را پرورش دهد (Thavenius, 1981:57). هاوگن (1991) تصریح می‌کند که نخستین کاربرد این اصطلاح نه تنها حامل بار معنایی مثبت نیست؛ بلکه بار تحقیرآمیز و تنزل معنایی^۲ دارد و هیچ‌گونه ترفیع معنایی در آن دیده نمی‌شود.

به پیشنهاد بلومفیلد، به جای «زبان نخست^۳»، می‌توان «زبان بومی^۴»، زبان «والدین/ پدری^۵» را به کار برد که فرد از بدو تولد آن را تا دوره بحرانی^۶ فرامی‌گیرد (Bloomfield, 1993).

1. Holy mother the Church
2. Pejorative
3. First language
4. Native language
5. Father/Parent tongue
6. Critical period

اصطلاحات دیگری مانند «زبان خانواده»^۱ رواج داشت و به پیشنهاد تالکین^۲ (1955) اصطلاح «زبان گهواره»^۳ صحیح است. اصطلاحات متنوع، پژوهشگران زبان‌شناسی را بر آن داشت که اصطلاح «زبان نخست» را به کار گیرند؛ زیرا اصطلاحات مذکور در تحلیل‌های زبان‌شناختی صحیح نیست. برای مثال، در برخی کشورها مانند هند، کنیا و سنگاپور، «زبان مادری» الزاما زبان اول آموخته‌شده فرد نیست؛ بلکه ممکن است صرفا زبان قومی او باشد. از این جهت «زبان نخست» به زبان یا زبان‌هایی اشاره دارد که فرد از دوران کودکی آن را فرامی‌گیرد، بدون اینکه حامل بار فرهنگی، احساسی یا سوگیری‌های جنسیتی خاصی باشد.

اگرچه اصطلاح زبان ملی با مفاهیم ایدئولوژیکی چون «زبان معیار» یا «زبان استاندارد»، «زبان مشترک»، «زبان ملی»، «زبان رسمی» در گفتمان رایج به کار می‌رود و از لحاظ زبان‌شناسی فاقد پایه علمی دقیق است؛ اما نگارنده در این مقاله از همین اصطلاح «زبان مادری» و «زبان ملی» استفاده نموده است. این اصطلاح در سه مفهوم به کار می‌رود: نخست، زبانی که از میان زبان‌های رایج در مناطق گوناگون موجود در درون مرزهای سیاسی یک کشور، به عنوان زبانی مشترک^۴ به کار می‌رود و نقش «زبان میانجی»^۵ دارد؛ دوم، زبان رسمی^۶ که مراجع قانون‌گذار و مقامات سیاسی یک کشور تعیین می‌کنند؛ سوم، در مفهومی که جنبه احساسی دارد، در مقابل زبان بیگانه و کشور استعمارگر به عنوان نمادی ملی ایفای نقش می‌کند (عبدالکریمی، ۱۳۹۲: ۱۰۷-۱۰۸)؛ اما اگر با نگاهی انتقادی به این اصطلاحات نگاه کنیم، این‌ها در ابتدا از راه زور و خشونت اعمال شدند؛ یعنی مفهوم‌پردازی زبان ملی ابزاری بود که انگلیسی‌ها، گیلیک‌تباران را از ایرلند بیرون کنند، فرانسوی‌ها، بریتون‌ها را کنار بزنند و کاستیلی‌ها، کاتالانی‌ها را به حاشیه برانند (Anderson, 1983: 26).

به دیگر سخن، اروپایی‌ها بعد از جنگ‌های خونین، زبان را تنها عامل هویت ملی می‌دانستند (Haugen, 1991). این موضوع مناقشه‌برانگیز به ظهور ملی‌گرایی بازمی‌گردد که در آن دولت‌ها از جوامع تکه‌تکه‌شده و پادشاهی‌های قرون‌وسطایی شکل گرفتند (Mar-Molinero, 2000). در نهایت، زبان ملی که گروه‌های غالب شکل داده بودند؛ زبان‌های دیگر را با نام «زبان مادری» و «محلی و بومی» در سراسر جهان با چالش بزرگی مواجه کرد (Edwards, 1994: 2) و بعدها این اصطلاح زبان ملی با عناوین خود به ابزاری برای تسلط گفتمانی یا همان هژمونی^۷ تبدیل شد؛

1. Family language
2. Tolkien
3. Cradle tongue
4. Common language
5. Lingua franca
6. Official Language
7. Hegemony

یعنی قدرت تنها از طریق اجبار و زور اعمال نمی‌شود، بلکه به صورت زیرپوستی و با ایدئولوژی و گفتمان بازتولید می‌گردد. ایدئولوژی زبان هژمونیک موجب می‌شود که یک زبان خاص (زبان ملی) از امتیاز و اعتبار زبانی برخوردار شود و سایر زبان‌های مادری موقعیت و اعتبار خود را از دست بدهند. گویشوران نیز این نظم نمادین را به عنوان امری بدیهی یا عقل سلیم می‌پذیرند. در نتیجه می‌توان گفت منطق استعمار زبانی همواره از طریق تحمیل مستقیم صورت نمی‌گیرد، بلکه در بسیاری از موارد، به واسطه پذیرش و رضایت ضمنی خود گویشوران، سلطه یک زبان خاص بر آن‌ها اعمال می‌شود (Gramsci, 1971; Fairclough, 1992: 92).

۳-۳- هویت‌سازی از راه زبان مادری

هویت که با حوزه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، مطالعات سازمانی و زبان‌شناسی مرتبط است، مفهوم روشن و شفافی ندارد (Mautner, 2016: 97). هویت «از گذشته فرد تولید و خلق می‌شود»؛ اما همواره در معرض دگرگونی است؛ زیرا تمرکز آن بر «شدن» است تا «بودن» (Hall, 1996: 45). هویت‌ها می‌توانند امری سیال، موقعیتی و همواره در حال برساخت و بازتعریف باشند (Francis & Roux, 2011) و روی هم‌رفته دارای ماهیتی ثابت نیستند؛ بلکه بسته به بافت‌های مختلف و در زمان‌های مختلف تغییر می‌کنند و انسان در گذر زمان هویت‌های جدیدی کسب می‌کند. در واقع، در هر لحظه، بسته به تعامل با افراد و بافت اجتماعی که در آن قرار داریم، با طیفی از هویت‌ها روبه‌رو می‌شویم. افزون‌بر آن، چنین ویژگی‌هایی که با هر هویتی مرتبط است، در گذر زمان دستخوش تغییر می‌شود (Bechhofer et al, 1999). بوکالتز و هال نیز بر سیال بودن هویت تأکید می‌ورزند و بدان باورند «هویت در گفتمان پدیدار می‌شود و پا را فراتر از آن نمی‌گذارد». ما نبایستی این واقعیت را فراموش کنیم که هویت نیز همانند گفتمان‌ها امری سیال و تغییرپذیر است (Bucholtz & Hall, 2005: 607). اگر چنین رویکردی را نسبت به هویت بپذیریم، تعریف سنتی از هویت در بهترین حالت گمراه‌کننده است و در بدترین حالت، تعریفی انحرافی و نادرست دارد. از این رو، در این چهارچوب مقوله‌های هویتی تحت تملک افراد قرار دارند و در واقع تحلیل گفتمان هویت‌ها را برساختی اجتماعی می‌داند. چنین شبهاتی باعث شده که برخی پژوهشگران بی‌چون و چرا مفهوم هویت را به چالش بکشند (Mautner, 2016: 100). برای مثال بروبیکر و کوپر^۱ (2000: 8) می‌پرسند «آیا به‌راستی ما به چنین اصطلاح ثقیل و به-شدت مبهمی نیاز داریم؟».

1. Brubaker & Cooper

آنسالدو^۱ (2010: 617) می‌گوید هویت زبانی^۲ از راه «کثرتِ رمزهای زبانی^۳» شکل می‌گیرد. این نشان از آن دارد که انسان با یک رمز زبانی تکلم نمی‌کند؛ بلکه از رمزهای زبانی متعددی در گفتار خود استفاده می‌کند. برای مثال ممکن است فردی همزمان به چندین رمز زبانی (فارسی، کُردی، انگلیسی، تُرکی و...) صحبت کند.

۳-۴- نام‌گذاری زبان‌ها با زبان مادری گویشور

برخی بدان باورند که واژه‌ای تحت عنوان «زبان مادری» وجود دارد و بایستی موجودیتی عینی و مشخص داشته باشد تا این واژه به آن دلالت نماید که به باور سوسور^۴ (1969: 19) «زبان یک موجودیت نیست»^۵ (Laurie, 2007: 3). نظام زبان که با نام‌هایی مانند «انگلیسی»، «فرانسه»، «لاتین» و... شناخته می‌شود، الزاما به آنچه این نام‌ها به آن دلالت می‌کنند، منطبق نیستند و هیچ تضمینی وجود ندارد که مثلا هر آنچه «انگلیسی» نامیده می‌شود به نظام زبانی واحد و مشخصی تعلق داشته باشد (Harris, 2001: 123)؛ اما این گفته به این معنا نیست که برای هر زبان گویشور خاصی وجود ندارد، بلکه نام‌گذاری زبان‌ها ساختگی و با اهداف ایدئولوژیکی همراه است. برای مثال وقتی می‌گوییم «زبان مادری انگلیسی هندی»، چنین اصطلاحی به یک موجودیت زبانی عینی و مشخص دلالت نمی‌کند؛ بلکه همانند تمامی زبان‌ها، اصطلاحی برساخته است. در سال‌های اخیر واژه‌شناسان و انسان‌شناسان دریافته‌اند که باورها و احساساتی از این قبیل در همه جوامع بشری رایج شده‌است که چنین تصوراتی فراگیری درباره نام‌گذاری زبان‌های مادری، غیرمنطقی به نظر می‌رسند و ارتباطی با اصول زبان و تعامل اجتماعی ندارند (Piller, 2015).

۴- روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی - کمی در چهارچوب تحلیل گفتمان انتقادی به واکاوی اصطلاح «زبان مادری» و تقابل آن با اصطلاح «زبان ملی» در گفتمان سیاست زبانی می‌پردازد. ابزار گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای شامل جمله‌ها، عناوین و متون در اظهارات رسانه‌ای و اسناد رسمی ایران است که به صورت هدفمند در بازه زمانی (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۳) گردآوری شده تا فراوانی

1. Ansaldo
2. Linguistic identity
3. plurality of linguistic codes
4. Saussure
5. language is not an entity

و تکرار اصطلاحات «زبان مادری» و «زبان ملی» در گفتمان سیاست زبان بررسی شود. معیار گردآوری داده‌ها ارتباط با اصطلاح زبان مادری و زبان ملی است و از نظر بسامد در گفتمان عمومی درخور توجه‌اند. اجرای فراوانی و تکرار اصطلاحات مذکور، با ابزارهای جست‌وجوی پیشرفته در پایگاه‌های خبری، آرشیوهای دیجیتال و مقالات علمی، موتور جست‌وجوی پارسی‌جوی و نیز ۳۰۰ متن (بخشنامه‌ها رسمی و آموزشی) براساس پژوهش‌های کلان (۲۰۱۶) و (محمدی، ۱۴۰۳/۱۴۰۴) صورت می‌پذیرد.

۵- تجزیه و تحلیل داده‌ها

۵-۱- واکاوی زبان مادری در سیاست زبانی

- (۱) بچه‌ها زبان محلی (همان مادری) را در خانواده فرامی‌گیرند، پس باید زبان رسمی کشور را در مدرسه بیاموزند (به نقل از وزیر وقت آموزش و پرورش، خبرگزاری ایانا، ۱۳۹۷).
- (۲) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آموزش زبان مادری را تکلیف کرده‌است؛ اما نه به عنوان زبان رسمی (به نقل از وزیر آموزش و پرورش، مهر ملت نیوز، ۱۴۰۳).
- (۳) زبان فارسی به عنوان زبان رسمی کشور، مورد توجه سیاست‌گذاران آموزشی قرار گرفته و آموزش آن در مدارس الزامی است (به نقل از سخنگوی دولت، عصر ایران، ۱۴۰۳).
- (۴) هیچ‌گونه نگاهی نسبت به رسمی کردن زبان‌های مادری وجود ندارد، بر زبان ملی فارسی در آموزش، در دانشگاه‌ها و در ادارات تأکید شود (به نقل از سخنگوی دولت، خبر آنلاین، ۱۴۰۳).
- (۵) در زبان مادری تنها پژوهش کنیم، در آموزش و پرورش زبان ملی باید فارسی باشد (جلسه اعضای فرهنگستان زبان فارسی، ۱۳۹۲).

در مثال‌های یادشده، آنچه مشهود است، مشارکت یک زبان تحت عناوین «زبان ملی» و «زبان رسمی» در آموزش است؛ اما در مقابل، زبان‌های دیگر تحت عناوین «زبان مادری» و «زبان محلی» حق ورود به عرصه‌های آموزش رسمی را ندارد. به کارگیری اصطلاحاتی چون «زبان مادری» و «زبان محلی» در تقابل با «زبان ملی» تنزل معنایی است و به نوعی بار تحقیرآمیزی دارد؛ زیرا این مفاهیم به‌طور ضمنی سلسله‌مراتبی زبانی را شکل می‌دهند که در آن، زبان مادری محدود و به محیط‌های غیررسمی تقلیل می‌یابد، درحالی‌که زبان ملی، در بافت‌های رسمی و قدرت سیاسی ترفیع می‌یابد (Bourdieu, 1991).

«من دیگری هستم» معنی فراروایتی اصطلاح «زبان مادری» است که در مقابل «دیگری» یعنی «زبان ملی» که صاحب زبان رسمی و گفتمان حاکم است، قرار می‌گیرد. در این نوع نام‌گذاری «حاشیه‌بودگی» و «جنسیت‌زدگی زبانی»^۱ نهفته‌است. در وهلهٔ نخست، زبان مادری پروژهٔ «اقلیت‌سازی» است که در دهه‌های اخیر شکل گرفت و بیشتر این اصطلاحات برای جامعهٔ فرودست ترسیم شد. نکتهٔ مهم آنکه چرا «زبان مادری» جنسیت‌زده به نفع زنان بازنمایی می‌شود، اما داده‌های زبان‌شناختی نشان می‌دهد که در بازنمایی جنسیتی، کلیشه‌ها و تصویرهای منفی از زنان همواره غالب بوده‌است. تحقیقات زبان‌شناسانی نظیر لیکاف^۲ (1975)، تانن^۳ (1983)، کامرون^۴ (2005)، وارداف^۵ (2006)، لی^۶ (2006) و... که دربارهٔ جنسیت‌زدگی زبانی است، گواه است؛ جنسیت‌زدگی زبانی همیشه تصویری تحقیرآمیز یا منفی از زنانگی را در زبان ترسیم کرده‌است؛ اما امروزه این واژهٔ مادر با هاله‌ای از تقدس، تصویر زن را به‌صورت مثبت در ذهن مخاطب تداعی می‌کند که گویی در آن پدر نقشی ندارد و بدون هیچ تعادل جنسیتی تنها مختص مادر است (به نقل از محمدی، ۲۰۲۳: ۶۳-۶۱).

بحث دیگر در جمله‌های مذکور «زبان آموزی» با «سوادآموزی» است. بین یادگیری «زبان نخست یا به‌اصطلاح زبان مادری» و «زبان دوم یا زبان ملی» تفاوت وجود دارد؛ برای مثال، یک نوزاد مجارستانی، زبان مجارستانی را بدون تلاش و غیرارادی^۷ یاد می‌گیرد، درحالی‌که تلاش برای یادگیری زبان دوم منطقا «ارادی»^۸ است (Hurford, 2014: 30). این، تمایز «یادگیری زبان»^۹ و «فراگیری زبان»^{۱۰} است، فراگیری زبان فطری یا ذاتی است که چامسکی به آن معتقد است و در زبان آموزی نیازی به آموزش ندارد؛ اما یادگیری زبان آگاهانه و غیرذاتی است و در امر زبان آموزی نیاز به آموزش دارد. گروم و لیتل‌مور یادگیری زبان را آگاهانه^{۱۱} می‌دانند که در آموزش اتفاق می‌افتد و فراگیری فرایندی است که با خودآگاهی کمتری همراه است و به‌طور طبیعی خارج از امر آموزش اتفاق می‌افتد (Groom & Littlemore, 2011: 19). در نتیجه، مثال‌های «۱، ۲، ۳ و ۴» به علت عدم آگاه‌سازی زبانی^{۱۲} مطرح شده‌است. برای نمونه، یک

1. linguistic sexism
2. Lakoff
3. Tannen
4. Cameron
5. Wardhaugh
6. Lei
7. Involuntary
8. Voluntary
9. Language learning
10. Language Acquisition
11. Conscious
12. dialect awareness

گویشور کُرد بومی، نیازی به یادگیری زبان ندارد؛ زیرا به صورت ذاتی این زبان را می‌داند و مطالبات وی «سوادآموزی» یا آموزش با این زبان است، نه «آموزش این زبان».

۵-۲- واکاوی زبان مادری در تقابل با زبان ملی

۶) این رسانه‌های خارجی هستند که زبان مادری را در تقابل زبان ملی قرار می‌دهند (تسنیم، ۱۴۰۱).

۷) تدریس زبان‌های مادری با زبان ملی مغایرت دارد (همایشی با عنوان همبستگی ملی و اصل ۱۵ قانون اساسی، ایلنا ۱۴۰۳).

۸) بهانه‌طلبان قومی با زبان مادری در پی تضعیف زبان ملی هستند (عطنا، ۱۴۰۲).

۹) زبان مادری کارزار شریانه علیه زبان ملی (انجمن پارسی، ۱۴۰۰).

۱۰) روز بین‌المللی زبان مادری علیه زبان ملی (مجله ایران ورجاوند، ۱۴۰۱).

در مثال‌های یادشده، زبان مادری با نام‌های محلی و قومی در تقابل با زبان ملی که زبان فارسی است، قرار داده شده است. واکاوی این گزاره‌ها نشان‌دهنده وجود یک گفتمان غالب و دوگانه میان «زبان مادری» و «زبان ملی» است. در این گفتمان، زبان مادری نه به مثابه یک حق زبانی یا عامل فرهنگی، بلکه به مثابه تهدیدی علیه همبستگی ملی و زبان رسمی بازنمایی می‌شود. در این تفکر، استعاره زبان همچو ملت^۱ در ذهن شکل می‌گیرد که اتحاد جامعه را در زبان ملی می‌بیند و زبان‌های مادری را عامل جدایی و ازهم‌گسیختگی ملت می‌داند. در واقع اگر زبان ملی را عامل اتحاد بدانیم، بدان معناست که گویشوران سایر زبان‌های مادری را آشوبگر پنداشته‌ایم (محمدی، ۱۴۰۳). حال آنکه زبان ملی نمی‌تواند عامل اتحاد و همبستگی در جوامع چندزبانه باشد و نمونه‌های بسیاری چنین تفکری را به چالش می‌کشد: در آلمان، آزرایی‌ها به آلمانی صحبت می‌کنند، اما در سطح ملی به فرانسه گرایش دارند، نه آلمان (Wardhaugh, 2006: 28)؛ در اسپانیا بسیاری از گویشوران به اسپانیایی صحبت می‌کنند، اما خود را کاتالانی می‌دانند نه اسپانیایی؛ در چین بسیاری از گویشوران به ماندارین (چینی رسمی) صحبت می‌کنند، اما خود را تایوانی می‌دانند نه چینی؛ در دوران رژیم بعث، کردها در عراق به عربی صحبت می‌کردند، ولی به کشور عراق گرایش نداشتند و خود را مستقل می‌دانستند (Cheng, 2004; Pujolar, 2007; McDowall, 2004).

بحث دیگر در نمونه‌های یادشده این است که برخلاف دیدگاه‌های زبان‌شناسانه که تقابل زبان مادری و ملی را ناشی از سیاست‌های زبانی نابرابر می‌دانند، این گزاره‌ها درصددند مقصر

1. Language as nation

را رسانه‌های خارجی، گروه‌های قومی یا مناسبت‌های بین‌المللی بنامند. چنین گزاره‌هایی خود باعث تقابل زبان مادری و به گفته هارویتز (1: 2001) نزاع و جنگ‌های زبانی می‌شود. همین تقابل دوگانه «دهه‌های خطرناک» را شکل داد که در آن زبان ملی منجر به تنش‌های زبانی شد (Harrison, 1957). در هند، ایالت آسام شاهد نزاع‌های زبانی میان آسامی‌زبان‌ها و مهاجران بنگالی‌زبان بود؛ در رانچی، زبان‌های بومی مانند سانتالی در برابر زبان ملی هندی به حاشیه رانده شد؛ در بنگلور، گویشوران زبان کنادا در برابر نفوذ زبان‌های مهاجر چون تامیل و اکنش نشان دادند؛ در سری‌لانکا، زبان ملی سینهایلی به حذف زبان مادری تامیل‌ها و جنگ داخلی انجامید. در موریتانی، عربی‌سازی اداری، زبان‌های مادری ولوف و پولار را در حاشیه قرار داد. همچنین در پاکستان، به‌ویژه در کراچی و حیدرآباد، تحمیل زبان ملی اردو موجب اعتراض گویشوران زبان‌های مادری مانند سندھی و پنجابی شد (Horowitz, 2001: 208).

در مثال «۱۰» به اشتباه از «روز بین‌المللی زبان مادری» به عنوانی روزی در تقابل با زبان ملی یاد شده‌است؛ حال آنکه، شکل‌گیری چنین روزی در ۲۱ فوریه ۱۹۵۲ اتفاق افتاد که در آن دانشجویان در یکی از ایالت‌های پاکستان خواهان به رسمیت‌شناخته شدن زبان بنگالی بودند و این مطالبه به سرکوب و کشته شدن برخی از آنان انجامید (Crystal, 2004: 2). اساساً روز زبان مادری از این نزاع شکل گرفت و به جنگی نُه‌ماهه بر سر استقلال بنگلادش بدل شد (Rickerson & Hilton, 2006: 84). اواخر سال ۱۹۹۹، ممنوعیت و محدودیت‌های زبان‌گردی در ترکیه عامل اصلی برای جنگ علیه حاکمیت ترکیه بود (محمدی، ۲۰۲۳: ۱۴۸). این نمونه‌ها نشان می‌دهد که تک‌زبانی از نوع زبان ملی می‌تواند به کانون تنش‌های زبانی بدل شود.

۵-۳- واکاوی زبان مادری و هویت‌سازی با آن

- ۱۱) اگر زبان مادری بمیرد، هویت ما چه می‌شود (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۳).
  - ۱۲) زبان مادری در تقابل با هویت ملی قرار می‌گیرد (رسانه واکاوی، ۱۳۹۷).
  - ۱۳) هویت ما در گرو زبان مادری «زبان فارسی» است (صاحب‌نیوز، ۱۳۹۶).
  - ۱۴) مرزهای زبان مادری من، نشانگر مرزهای جهان من است (نقش زبان مادری در شکل‌گیری هویت فردی و جمعی، به نقل از پایگاه روایت، ۱۴۰۳).
  - ۱۵) زبان، خانه هستی است، واژه، بذر فکر است و عمل، فرزند سخن (روزنامه آرمان، ۱۳۹۲).
- جملات مذکور به هویت‌سازی از راه زبان مادری اشاره دارد که نوعی تقلیل‌گرایی است. همان‌طور که قبلاً به آن اشاره نمودیم، هویت مفهوم گنگی دارد و این مفهوم بسیار پیچیده‌تر

از صرفا زبان است که شامل تعاملات پیچیده‌ای از فرهنگ، باورها، ارزش‌ها، تجربه‌های فردی و اجتماعی است. محدود کردن هویت انسان‌ها به زبان، تصویری ساده‌انگارانه است. به دلایل زیر این نوع تفکر به چالش کشیده می‌شود:

(۱) تحلیل گفتمان در دو دهه نخست قرن ۲۱، فهم‌پذیری زبان‌ها را به‌عنوان موجودیت‌های عینی^۱ به چالش می‌کشد. پژوهشگران این شاخه با به‌چالش کشیدن این موضوع، تک‌زبانگی را نگاهی ایدئولوژیکی می‌دانند که با ظهور دولت - ملت‌های اروپایی در طول قرن ۱۹ عینیت یافت (Hall & Niley, 2015). در واقع ملی‌گرایی زبانی^۲ در قرن ۱۸ و ۱۹ با جنبش‌های اروپایی ظهور کرد که زبان به‌عنوان نماد هویت یک گروه بود (Crystal, 2005: 303)؛ اما امروزه چنین نگرشی پذیرفتنی نیست؛ زیرا هیچ کشوری در دنیا وجود ندارد که دارای یک زبان باشد و همه کشورهای دنیا دارای جوامع چندزبانه هستند. پس معقول و منطقی نیست که یک کشور را در یک زبان خلاصه کنیم و آن زبان را به‌عنوان نماد هویتی آن کشور تعریف کنیم. به باور پنی‌کوک در نظریه‌های سوژه^۳، هویت به‌صورت مطلق و ثابت در انحصار یک زبان خاص دیده نمی‌شود؛ بلکه هویت به‌صورت شبکه‌ای و در ارتباط با قدرت و ایدئولوژی یک برساخت گفتمانی است و در عرصه‌ای پویا شکل می‌گیرد، جایی که تعامل میان گونه‌های زبانی هویت زبانی را می‌سازد و نقش‌آفرینی می‌کند (Pennycook, 2021: 88-89؛ محمدی، ۱۴۰۳؛ ۱۴۰۴).

(۲) هویت انسان در یک زبان تعریف نمی‌شود و همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، در دنیای امروز جوامع تک‌زبانه نداریم و انسان تک‌زبانه نیز به ندرت یافت می‌شود. هر فردی به چندین زبان تکلم می‌کند و گویشوران دوزبانه یا چندزبانه با به‌کارگیری روش «رمزگردانی^۴» و انتخاب‌های زبانی، هویت‌های متفاوتی را بسته به موقعیت‌ها در یک تعامل نشان می‌دهند. رمزگردانی رویداد یا فرایندی است که در آن گویشوران دوزبانه در یک گفت‌وگو یا گفتمان مشابه، از یک زبان به زبان دیگر تغییر رمز می‌دهند (Weinreich, 1953؛ Gumperz, 1971).

(۳) هویت زبانی، به‌عنوان یکی از فاکتورهای فرهنگی جامعه می‌تواند دارای یک خزانه زبانی با شماری از زبان‌های متنوع باشد. به‌همین خاطر، هویت زبانی در دنیای مدرن نه تعریفی برای گردبودن، ترک‌بودن، عرب بودن و... است و نه تعریفی برای ملیت؛ زیرا چنین تعاریفی از هویت، سطحی و پیش‌یافتاده است. رایلی^۵ در اثر خود، «زبان، فرهنگ و هویت» را واکاوی نموده و

1. concrete entities
2. Linguistic nationalism
3. theories of the subject
4. Code-switching
5. Riley

می‌گوید: تنها تاریخ است که به ما می‌گوید، چه کسی هستیم. هویت برآمده از داستان‌هایی است که برای خود بازگو می‌کنیم. البته این تاریخ آن تاریخی نیست که «دیگری» برای ما روایت می‌کند؛ زیرا دیگری گفتمان تاریخی را مهار می‌کند و به انحصار خود درمی‌آورد و واژگانش را در دهانمان می‌چرخاند و در اذهانمان حک می‌سازد (Riley, 2007: 244).

روی‌هم‌رفته، نظریه‌های نامتعارف و نظریه‌های نژادی نیز بر این باورند که هویت‌ها ثابت و ایستا و تعیین‌کننده کیستی ما نیستند؛ بلکه به‌عنوان فرایندهایی تلقی می‌شوند که از لحاظ تاریخی و اجتماعی برساخته می‌شوند که هم سیال و هم مناقشه‌برانگیزند (Ritzer, 2001: 229).

جمله «۱۴» و «۱۵» با ارجاع به جمله‌های مشهور و گفتاوردهای اندیشمندان، مفهوم و اصطلاح زبان مادری را به جملات و اندیشه آنان ربط داده‌است. برای مثال جمله «زبان، خانه هستی (وجود) است»^۱ به نقل از هایدگر^۲ (1971) و جمله «هستی (وجودی) که می‌تواند فهمیده شود، زبان است»^۳ به نقل از گادامر^۴ (1994)، همچنین جمله (مرزهای جهان من، مرزهای زبان من است)^۵ به نقل از ویتگنشتاین^۶ (1992) مفهوم «زبان» را در معنای عام بیان نموده‌اند و منظور آن‌ها زبان مادری فارسی، کردی، ترکی، عربی و... نیست. جمله هایدگر بدان معناست که وجود و هستی انسان درون زبان معنی پیدا می‌کند و حقایق درباره هستی را می‌توان در زبان بیان کرد. زبان آشکارکننده حقیقت است و این زبان می‌تواند زبان نقاشی یا زبان موسیقی باشد که هر کدام از این زبان‌ها می‌توانند حقیقت را آشکار سازند. درواقع فقط در زبان است که حس تعلق در انسان ایجاد می‌شود و منظور از «خانه وجود» دعوت به زبان هستی و وجود است و این خانه، مکانی هستی‌مدار است. جمله گادامر نیز بدان معناست که زبان مکانی است که فهم‌پذیری هستی فی‌نفسه در آن آشکار می‌گردد و جمله ویتگنشتاین درباره ماهیت زبان به‌مثابه چارچوب اندیشه و تجربه است. درنهایت، گزاره‌های مذکور نباید به‌صورت استعاره‌ای برای اشاره به زبان‌های مادری خاصی تعبیر شود.

۴-۵- واکاوی نام‌گذاری زبان‌ها با زبان مادری

(۱۶) در مناطق گردنشین ایران، قومی به نام گوران وجود دارد که زبان مادری آن‌ها کردی نیست (روزنامه شرق، ۱۳۹۵).

-
1. Language is the house of being
  2. Heidegger
  3. Being that can be understood is language
  4. Gadamer
  5. The limits of my language mean the limits of my world
  6. Wittgenstein

۱۷) در ایران پس از اسلام زبان پارسی بوده‌است. زبان مادری «نیا» و زبان پارسی «نواده» است (تابناک، ۱۴۰۰).

۱۸) فارس کیست؟ آیا گیلک‌ها فارس هستند یا نه؟ سیوندی‌ها چطور؟ کاشی فارس است یا نه؟ چطور می‌توان اهالی گز، ابیانه، سیوند، سمنان یا حتی گیلک‌ها و مازندرانی‌ها و... را که به زبان مادری خودشان صحبت می‌کنند و زبانشان دست‌کمی از کردی و بلوچی ندارد «فارس» پنداشت ولی کرد و بلوچ را نه؟ (انجمن پارسی، ۱۳۹۶).

۱۹) به لک‌ها زبان مادری لکی بیاموزیم (مجله لک لکستان، ۱۳۹۸).

۲۰) ما باید به آذری‌ها بگوییم خود را ترک معرفی کنند نه با زبان مادری آذری (خبر آنلاین، ۱۳۹۵).

در جمله «۱۶» از اصطلاح قومی به نام «گوران» نام برده شده‌است که برخلاف تصور برخی گرد نیستند. در اینجا نگرش نویسندگان در مورد این نوع نام‌گذاری ایدئولوژیکی و جانب‌دارانه است. نام‌گذاری و بازنمایی کنشگران اجتماعی از دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی نه تنها خنثی نیست، بلکه به صورت هدفمند و در خدمت اهداف ایدئولوژیکی خاصی قرار می‌گیرد؛ به ویژه زمانی که نویسنده بخواهد برخی از ابعاد هویتی کنشگران را برجسته یا کم‌رنگ سازد، این موضوع به امری ایدئولوژیکی بدل می‌گردد (Machin & Mayr, 2012: 77). هیچ‌یک از زبان‌شناسان و شرق‌شناسان به روشنی توضیح نداده‌اند که «گورانی» دقیقا چیست؛ آیا زبان است؟ و اگر زبان است، چرا در آثار آنان اصطلاح «زبان» صراحتاً در کنار گورانی به کار نرفته‌است؟ آنان تنها به این نکته اشاره کرده‌اند که گورانی «کردی نیست». همین ابهام و نام‌گذاری نارسا بعدها در پژوهش سجادی (۲۰۲۳) به صورت «زبان گورانی» بازتولید شد و موجب خلط مفهومی گردید؛ زیرا برساخت «زبان گوران» نه بازتاب یک واقعیت تاریخی، بلکه محصول گفتمان‌های استعمار است که زبان‌شناسی بخشی از آن را شکل داده‌است. گورانی در طول تاریخ هرگز نام‌گذاری زبانی مشخص نبوده، بلکه استراتژی زبانی در زبان دیوانی و ادبی بوده که شامل گونه خاصی نمی‌شده و کوبینه^۱ - ترکیبی از ویژگی‌های چند گویش از یک زبان - محسوب می‌شده‌است؛ به عبارت دیگر، این اصطلاح یک کلیدواژه فرهنگی در جغرافیای کردستان بوده‌است.

۱. Koiné

وقتی گفته می‌شود گورانی - عده‌ای آن را به‌اشتباه معادل اورامی در نظر می‌گیرند - در اصل کُردی نیست و از نظر زبانی، گروه مستقلی از کُردی است، این نوع نام‌گذاری مغلطه است. برای نمونه، در زبان کُردی اگر بگوییم گونه «اورامی» نمی‌تواند «سورانی» باشد یا نمی‌تواند «کرمانجی» باشد، چنین گزاره‌هایی درست هستند؛ اما اگر گفته شود که اورامی از دسته زبان کُردی نیست یا پرسشی مانند «آیا اورامی کُردی است؟» مطرح شود، مغلطه‌ای رخ می‌دهد؛ زیرا کُردی را تنها با چند گونه مانند سورانی و کرمانجی محدود کرده‌ایم. پس، اگر کُردی را صرفاً با این گونه‌ها تعریف کنیم، اورامی در دسته کُردی قرار نمی‌گیرد. این نوع مغلطه در نام‌گذاری را معمولاً برخی جریان‌های غیرزبانی یا زبان‌شناسان با دیدگاه جانب‌دارانه و ایدئولوژیک می‌کنند که هویت گویشوران را صرفاً براساس زبانی خاص تعریف می‌کنند. برای مثال برخی از زبان‌شناسان با توصیف وضعیت رده‌شناختی لکی (گونه‌های کوه‌دشتی و نورآبادی) براساس مؤلفه‌های ترتیب واژه‌ها و الگوهای نظام مطابقه کوشیده‌اند این گونه‌ها را به نمایندگی از لکی، زبانی مستقل بنامند (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۸۹۷-۸۶۲) که پدیده «زبان‌نامیدن لکی» در نوع خود از نگاه زبان‌شناسی هیچ ایرادی ندارد و در اینجا مسئله «زبان‌بودن» یا «زبان‌نبودن لکی» نیست؛ بلکه مغلطه زمانی است که این پژوهشگران از راه رده‌شناسی می‌خواهند لکی را در تقابل با کُردی قرار دهند و با تقلیل و فروگاهی زبان کُردی، مجموعه کُردی را صرفاً در چند گونه زبانی خاص محدود کنند یا برای نمونه با آذری نامیدن ترکی، آن را زبانی ایرانی بنامند.

مثال «۲» نیز از زبان پارسی پس از اسلام نام می‌برد که در ایران «پارسی کهن» شناخته می‌شود. به نقل از کوک^۱ (۱۹۸۵)، اُرانسکی^۲ (۱۳۷۹)، راولینسون^۳ (۱۸۶۷)، این نوع نام‌گذاری پیش از اسلام همواره چالش‌برانگیز و قابل نقد بوده‌است. برای مثال داریوش در اشاره به زبان خود نه از لفظ «پارسی»، بلکه از واژه «آرین» بهره جسته‌است. در نادرستی این نام‌گذاری کافی است بدانیم لفظ زبان پارسی یا پارسی کهن، در اصل پیش از قرائت متون باستانی و بر پایه فرضیات خیالی نسل اول آریایی‌گرایان نظیر سِر ویلیام جونز و سر جان مَلْکَم^۴ رواج داشته‌است. افزون‌بر آن، باینکه ایران‌شناسان اذعان دارند در دوران باستان، زبان‌های متفاوتی در منطقه رواج داشته‌اند؛ درعین حال تلاش دارند تا این تفاوت‌ها را به همان مقوله پارسی

1. Cook
2. Oranski
3. Rawlinson
4. Sir John Malcolm

فروکاهند. همین مسائل در نام‌گذاری «پارسی میانه» نیز صادق است. در دوره‌هایی که تحت عنوان «پارسی میانه» تعریف شده، با تنوع زبانی مواجهیم که نه می‌توان آن‌ها را به زبان واحدی فروکاست، نه مستقیماً به یکی از زبان‌های امروزی ربط داد (محمدی، ۲۰۲۳: ۱۳۵).

در ادامه جمله «زبان مادری نیا و زبان پارسی نواده است» یک نوع زبان استعاری است که از دید زبان‌شناسی تاریخی به چالش کشیده می‌شود. زبان فارسی فرزند مستقیم زبان‌های مادری در ایران نیست؛ زیرا بسیاری از این زبان‌ها مانند کُردی، لری، گیلکی و بلوچی گرچه با فارسی خویشاوندند، اما شاخه‌هایی مستقل از خانواده زبان‌های ایرانی به‌شمار می‌آیند (Windfuhr, 2009). افزون‌بر آن، برخی زبان‌های رایج در ایران امروز مانند تُرکی یا عربی اساساً از خانواده‌های زبانی غیرایرانی هستند و خویشاوندی تاریخی با زبان فارسی ندارند. از این‌رو، کاربرد استعاره «نیا - نواده» می‌تواند به‌طور ناخواسته به تقلیل‌گرایی زبانی و فرهنگی بینجامد (محمدی، ۱۴۰۴). زبان فارسی دری در بستر تاریخی خود، عمدتاً در دربارهای شرقی ایران شکل گرفت و برپایه زبان رسمی و دیوانی پیشین گسترش یافت (Lazard, 1992).

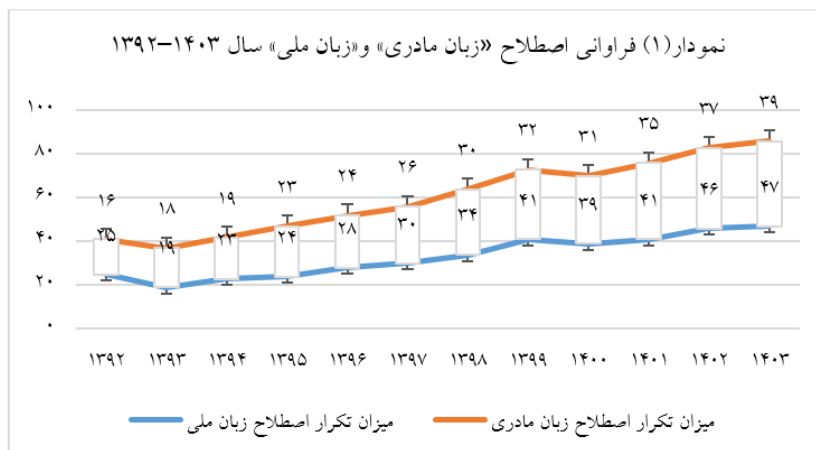
در جمله «۱۸» زبان مادری فارسی و حتی قوم فارس را گنگ و نامشخص معرفی می‌کند و در کلام دچار ابهام معنایی می‌شود. در بخش نام‌گذاری زبان‌ها گفتیم که چنین گزاره‌ای برای تمامی زبان‌ها صدق می‌کند و فقط شامل زبان فارسی نمی‌شود؛ اما منظور آن نیست که هیچ‌گوشوری با قومیتی خاص برای این زبان پیدا نشود؛ بلکه برساخت این نام-گذاری‌ها ایدئولوژیکی است. از دیدگاه مفهوم و مصداق^۱ که فرگه^۲ (۱۹۸۹) به آن اشاره می‌کند، وقتی از «قوم فارس» یاد می‌شود، به لحاظ مفهوم و معنی به گروهی از مردمان با سنت‌های فرهنگی مشخص ارجاع داده می‌شود که از این لحاظ مصداق می‌یابد. از این جهت قوم فارس یک مفهوم گفتمانی است و نبود و انکار آن نوعی مغلطه است.

در نهایت، نباید به‌گونه‌ای در مورد زبان سخن بگوییم که گویی هرکسی تُرکی حرف زد، حتماً تُرک است یا هرکس عربی حرف زد، حتماً عرب است. برای نمونه یک مصری، لبنانی یا مراکشی را نباید عرب بنامیم؛ چراکه مرزهای جغرافیایی، زبان‌ها و نژادها رابطه مستقیم با یکدیگر ندارند. نژادها برپایه مشخصه‌های زیست‌شناختی از یکدیگر متمایز می‌شوند و این موضوع الزاماً ربطی به محل سکونت یا زبان رایج در یک منطقه ندارد. برای مثال از دیدگاه نژادی ژاپنی‌ها، چینی‌ها، کره‌ای‌ها و مغول‌ها از یک نژاد هستند؛ اما به زبان‌های مختلفی

1. sense & reference

2. Frege

صحبت می‌کنند و حتی در برخی از متون تاریخی برخی از اینان را «تُرک» نامیده‌اند. به همین ترتیب، نمی‌توانیم گویشوران پرتقالی‌زبان کشور پرتقال را با برزیل که زبان رسمی خود را پرتقالی می‌داند، از لحاظ نژادی هم‌تبار بدانیم. همچنین کشورهایی هستند که به زبان اسپانیولی صحبت می‌کنند؛ اما نژادهای متفاوتی دارند. در مورد گویشوران عرب‌زبان نیز مسئله به همین ترتیب است که ساکنان مجموعه وسیعی از کشورهای امروز جهان که به زبان عربی تکلم می‌کنند، عرب نیستند. یک مصری، یک لیبیایی یا یک سیاه‌پوست موریتانی را نمی‌شود عرب به حساب آورد (صفوی، ۱۳۹۸: ۱۶-۱۵).

در نمودار «۱»، تحلیل محتوای کمی ۳۰۰ متن رسانه‌ای، آموزشی و بخشنامه‌ای از ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۳، اصطلاح‌های «زبان مادری» و «زبان ملی» در گفتمان رسمی بسامد نسبتاً بالایی دارد. روند تکرار این دو اصطلاح از سال ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۳ نشان داده شده و پیوسته روندی افزایشی داشته؛ اما تکرار «زبان مادری» همواره بالاتر از «زبان ملی» بوده‌است، به‌ویژه روز (۲۱ فوریه روز زبان مادری) با بسامد چشمگیری در گفتمان رسمی و رسانه‌ای تکرار شده‌است. این تمایز می‌تواند بیانگر حساسیت بیشتر اصحاب رسانه و سیاست‌گذاران نسبت به موضوع زبان مادری و تلاش برای مفصل‌بندی آن در تقابل با زبان ملی باشد. افزایش تدریجی فراوانی اصطلاحات مذکور از سال ۱۳۹۷ به بعد، نشان‌دهنده تثبیت گفتمانی تقابل میان زبان رسمی و زبان مادری در بافت سیاست زبانی ایران است.

۶- نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر به خاستگاه تاریخی اصطلاح «زبان مادری» و تقابل آن با «زبان ملی» در سیاست زبانی پرداخته شد. یافته‌هایی که حاصل شد؛ نخست این بود که اصطلاح «زبان مادری» صرفاً اصطلاحی زبان‌شناختی نیست، بلکه از منظر تاریخی مفهومی ایدئولوژیک است و مفاهیمی چون جنسیت‌زدگی زبانی با بار معنایی عاطفی و احساسی دارد که خود به زبان ملی مشروعیت بیشتری می‌بخشد. به دیگر سخن، با واکاوی داده‌های کیفی، به‌ویژه اظهارات رسانه‌ای مقامات و اسناد رسمی، بازنمایی این اصطلاح در سیاست زبانی ایران به‌گونه‌ای است که آن را با نام‌های محلی، مفاهیم احساسی و وابسته به فرهنگ بومی یک منطقه خاص، محدود می‌کنند؛ درحالی‌که زبان ملی (فارسی) با نام‌های زبان معیار، زبان استاندارد و... به‌عنوان تنها زبان آموزش در محافل رسمی غالب است و با تصویری نادرست به‌عنوان ابزار وحدت و انسجام اجتماعی معرفی می‌شود. این تقابل گفتمانی، از یک‌سو، به زبان ملی مشروعیت می‌بخشد و از سوی دیگر، زبان‌های مادری را از مشارکت در نظام رسمی آموزش و عرصه‌های رسمی حذف و به حاشیه می‌راند. با واکاوی داده‌های کمی نیز اگرچه اصطلاح «زبان مادری» در مناسبت‌هایی مانند روز پاسداشت زبان فارسی یا روز جهانی زبان مادری بسامد بالایی دارد؛ اما اغلب با معنایی استعاره‌گونه به‌کار می‌رود؛ به‌گونه‌ای که برخی کنشگران اجتماعی با دیدگاه غیرکارشناسانه و بدون در نظر گرفتن تنوع زبانی که سرمایه فرهنگی است، تصور می‌کردند اصطلاح زبان مادری تهدیدی برای زبان ملی و عاملی برای تضعیف و ازهم‌گسیختگی گویشوران جامعه ایران است. در مجموع، داده‌ها بیانگر رویکردی تقلیل‌گرایانه نسبت به زبان‌های مادری در گفتمان رسمی بود و تقابل میان زبان مادری و زبان ملی صرفاً عاملی زبانی نیست؛ بلکه ناشی از عواملی فرازبانی نظیر ایدئولوژی یکسان‌سازی زبانی، ساختارهای قدرت و تسلط گفتمانی در سیاست زبانی است. این تقابل می‌تواند پیامدهایی مخرب در حوزه آموزش، حقوق زبانی، حس تعلق به سرزمین و مدارای اجتماعی داشته باشد. براین‌اساس، بازنگری در سیاست‌های زبانی و حرکت از رویکرد تک‌زبانی به‌سوی رویکردی مبتنی بر تنوع زبانی و رسمیت‌یابی چندزبانگی، امری فرهنگی - سیاسی برای حفظ انسجام و همبستگی گویشوران در درون یک ملت به‌شمار می‌آید.

منابع

- ارانسکی ای. م. *زبان‌های ایرانی*. ترجمه علی‌اشرف صادقی. تهران: سخن. ۱۳۷۹.
- دبیرمقدم محمد. *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی*. تهران: سمت. ۱۳۹۲.
- صفوی کورش. *نوشته‌های پراکنده: دوازده گفتگو (جلد ۷)*. تهران: نشر علمی. ۱۳۹۸.
- عباسی سارا و کرمی موسی. در فراق فرهنگ حمایت از حق بر زبان مادری در اسناد فراملی و قوانین ایران. *اولین همایش بین‌المللی وکالت، حقوق و علوم انسانی*. ۱۴۰۲.
- عبدالکریمی سپیده. *درآمدی بر زبان‌شناسی اجتماعی*. تهران: آوای خاور. ۱۳۹۶.
- غفار ثمر، مختارنیا رضا، اکبری رامین شبنم و کیانی غلامرضا. ایدئولوژی زبانی در آموزش زبان: بررسی جایگاه زبان مادری در یادگیری و به‌کارگیری زبان انگلیسی در ایران. *پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی*. ۱۳۹۲؛ (۳): ۲۴۳-۲۶۲.
- محمدی عادل. بررسی تبعیض لهجه‌ای در رسانه‌ها براساس ایدئولوژی‌های نژادی زبانی. *جستارهای زبانی*، ۱۴۰۴؛ در دسترس در https://lrr.modares.ac.ir/article_24004.html.
- محمدی عادل. *تصورات نادرست پیرامون زبان*. سوئد: 49books. ۲۰۲۳.
- محمدی عادل. تحلیل استعاره‌های رایج پیرامون تنوع زبانی در اذهان کنشگران اجتماعی. *تحلیل‌گفتمان ادبی*، ۱۴۰۳؛ ۲ (۳): ۱۱۰-۱۲۳.
- یاری‌قلی بهبود و منصفی رؤیا. واکاوی مفهوم زبان مادری در اسناد آموزش و پرورش و بررسی نمود آن در جامعه با تکیه بر چارچوب تحلیل انتقادی گفتمان. *پژوهش‌های زبانی*. ۱۴۰۲؛ ۱۳ (۲): ۱۱۱-۱۴۰.
- Anderson, B. *Imagined Communities*. London and New York: Verso. 1983.
- Ansaldo, U. *Identity alignment and language creation in multilingual communities*. *Language Sciences*. 2010, 32, 615-623.
- Bechhofer, F. McCrone, D. Kiely R. & Stewart, R. Constructing National Identity: Arts and Landed Elites in Scotland. *Sociology*. 1999, 35(1):195-199.
- Blommaert, J.. *Discourse: A critical introduction*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2005.
- Bloomfield, L. *Language*. New York, NY: Henry Holt and Company. 1933.
- Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press. 1991.
- Brubaker, R. & Cooper, F. Beyond "Identity". *Theory and Society*. 2000, 29(1), 1-47.
- Bucholtz, & Hall, K. *Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach*. *Discourse Stud*. 2005, 7 (4-5), 585-614.
- Cameron, D. Language, gender, and sexuality: Current issues and new directions. *Applied Linguistics*. 2005, 26(4), 482-502.
- Cheng, S. Taiwan's Identity and the Language Issue. *Asian Affairs: An American Review*. 2004, 31(3), 139-157.
- Cook, J. M. *The Persian Empire*. London: J.M. Dent & Sons. 1985.

- Cooper, R. L. & Spolsky, B. *The influence of language on culture and thought: Essays in honor of Joshua A. Fishman's sixty-fifth birthday*. New York: Mouton de Gruyter. 1991.
- Crystal, D. *The language revolution*. Cambridge: Polity Press. 2004.
- Crystal, D. *How language works*. London: Penguin Books. 2005.
- Dechamma, S. C. *Conclusion: Mother Tongues*. In *Languages of Minority: Orality, Translation, and Desiring English*. Oxford University Press. 2024.
- Edwards, J. *Multilingualism*. London: Routledge. 1994.
- Fairclough, N. *Language and Power*. London: Longman. 1989.
- Fairclough, N. *Discourse and Social Change*. Oxford: Wiley-Blackwell. 1992.
- Francis, D. & A. le Roux. "Teaching for Social Justice Education: The Intersection Between Identity, Critical Agency and Social Justice Education." *South African Journal of Education*. 2011, 31 (3): 299-311.
- Frege, G. *Über Sinn und Bedeutung (On sense and reference)*. Translated and reprinted in Frege. 1989.
- Gadamer, H.G. *Truth and Method*. Translation Revised by Joel Weinsheimer Weinsheimer and Donald G. Marshal, Continuum, New York. 1994.
- Gramsci, A. *Selections from the prison notebooks*. Q. Hoare & G. N. Smith (trans). London: Lawrence and Wishart. 1971.
- Groom, N. & Littlemore, J. *Doing applied linguistics: A guide for students*. Abingdon: Routledge. 2011.
- Gumperz, J.J. *Language in Social Groups*. Language and National Development. Vol. 3. Stanford, CA: Stanford University Press. 1971.
- Hall, K. & Nilep, C. *Code-Switching, Identity, and Globalization*. *Discourse Analysis*. 2015, 597-619.
- Hall, R. *Linguistics and Your Language (2nd revised edn of Leave Your Language Alone)*, Garden City, NJ: Anchor. 1983.
- Harris R *Linguistics after Saussure*. In: Copley P. editor. *The Routledge companion to semiotics and linguistics*. London: Routledge. 2001.
- Harrison, S.S. *The Most Dangerous Decades: An Introduction to the Comparative Study of Language Policy in Multi-lingual States*. New York: Language and Communication Research Center, Columbia University. 1957.
- Haugen, E. *The mother tongue*. Edited by Cooper, R. L. & Spolsky, B. In: *The influence of language on culture and thought: Essays in honor of Joshua A. Fishman sixty-fifth birthday*. New York: Mouton de Gruyter. 1991.
- Heidegger, M. *On the way to language (Hertz, P. D. Trans)*. San Francisco: Harper Collins. 1971.
- Horowitz, D. L. *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press; 2001.
- Hurford, J. *Origins of Language: A Slim Guide*. Oxford: Oxford University Press. 2014.
- Ilich, I. *Taught Mother Language and Vernacular Tongue*, in D. P. Pattanayak. 1981, pp. 1-39.

- Kalan, A. *Who's Afraid of Multilingual Education?* Bristol, England: Multilingual Matters. 2016.
- Kluge, F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: de Gruyter. 1967.
- Lakoff, R. Language and woman's place. *Language in Society*. 1973, 2(1), 45-80.
- Laurie, B. *The Linguistics Student's Handbook*. Edinburgh, Edinburgh University Press. 2007.
- Lazard, G. *Persian grammar*. Cambridge University Press. 1992.
- Lei, X. Sexism in language. *Journal of Language and Linguistics*, 5(1). 2006.
- Machin, D. & Mayr, A. *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction*. London: Sage. 2010.
- Mar-Molinero, C. *The Iberian peninsula: conflicting linguistic nationalisms*. In S. Barbour and C. Carmichael (eds.) *Language and Nationalism in Europe*. Oxford: Oxford University Press. 2000.
- Mautner, G. *Discourse and Management: Critical Perspectives Through the Language Lens*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2016.
- McDowall, David. *A Modern History of the Kurds (3rd ed.)*. London: I.B. Tauris. 2014.
- Nuttall, J. *Mother Tongue: The Surprising History of Women's Words*. Virago Press. 2023.
- Pennycook, A. *Critical discourse analysis and language: A critical introduction (2nd ed.)*. Routledge. 2021.
- Piller, I. *Language ideologies*. In K. Tracy, C. Ilie, & T. Sandel (Eds.), *The International encyclopedia of language and social interaction*. 2015, Vol 2, pp. 917-927.
- Pujolar, J. "Bilingualism and the Nation-State in Catalonia." In Heller, M. (Ed.), *Bilingualism: A Social Approach*. Palgrave Macmillan. 2007, pp. 71-95.
- Rawlinson, G. *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World, Vol. 1: The First Monarchy – Chaldea*. New York: Dodd, Mead, and Company. 1867.
- Reisigl, M & Wodak, R. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London-New York: Routledge. 2009.
- Rickerson & B. Hilton (eds.), *The 5 Minute Linguist: Bite-Sized Essays on Language and Languages (2nd edn.)*. Equinox Publishing.
- Riley, P. *Language, culture and identity: An ethnolinguistic perspective*. London: Continuum. 2007.
- Ritzer, G. *Sociological Theory*. New York: McGraw Hill Education. 2010.
- Sadjadi, S. M. Gorani: A distinct and independent language not a variety of the so-called Kurdish. *International Journal of Language and Linguistics*. 2023, 10(3), 1-26.
- Saussure, F. de. *Course in General Linguistics (W. Baskin, Trans.)*. London: McGraw-Hill. 1969.

- Skutnabb-Kangas, T. *Linguistic Genocide in Education—Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2000.
- Spolsky, B. *Language Policy*. Cambridge University Press. 2004.
- Tannen, D. Sex-role stereotypes and self-fulfilling prophecy. *Journal of Language and Social Psychology*. 1983, 2(3), 205-219.
- Thavenius, J. *Modersmål och fadersarv*. Svenskämnetns traditioner i historien och nuet. [Mother tongue education and fatherly heritage. The traditions of the school subject Swedish in past and present]. Stockholm: Symposion Bokförlag. 1981.
- Tolkien, J. R. R. *English and Welsh*. In *The Monsters and the Critics and Other Essays* (1983, edited by Christopher Tolkien). London: George Allen & Unwin. 1955.
- Tollefson, J.W. *Planning Language, Planning Inequality*, Longman, London. 1991.
- Wardhaugh, R. *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Blackwell. 2005.
- Weinreich, U. *Languages in Contact: Findings and problems*. New York: Publications of the Linguistic Circle of New York. 1953.
- Willard, T. *The Rhetoric of the Mother Tongue: Language and National Identity in Early Modern Europe*. In M. Burke, L. Gurciullo & P. Hardie (Eds.), *Language and Nation: Cultural Nationalism and European Languages*. Brill. 2001, pp. 97-114.
- Windfuhr, G. (Ed.). *The Iranian languages*. Routledge. 2009.
- Wittgenstein, L. *Tractatus Logico-Philosophicus* (C. K. Ogden, Trans.). London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. 1922.
- Yildiz, Y. *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. Fordham University Press. 2011.

روش استناد به این مقاله:

محمدی عادل. برساخت تاریخی اصطلاح «زبان مادری» و تقابل آن با «زبان ملی» در سیاست زبانی، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۴؛ ۱(۱۹): ۸۱-۱۰۴. DOI:10.22124/plid.2025.30852.1718

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

